

Lära gamla hundar att sitta?

Logic of appropriateness och vettingprocesser i Estland och Ukraina

Ossian Hamberg

Totalt antal ord: 9400

Abstract:

I den här uppsatsen kommer säkerhets- och underrättelsetjänstreform i två forna sovjetrepubliker, Estland och Ukraina, undersökas med hjälp av logic of appropriateness. När Sovjetunionen föll fann sig både Estland och Ukraina i en prövande säkerhetssituation och behövde snabbt bestämma sig för vilken väg de respektive staterna skulle ta när det gällde underrättelsetjänsten och det forna KGB. Estland och Ukraina tog två väldigt olika beslut gällande underrättelsetjänsten, där Estland så gott som förbjöd forna KGB-anställda anställning hos den nya säkerhets- och underrättelsetjänsten Kaitsepolitseiamet (KaPo) medan Ukraina i stort behöll det forna KGB men under det nya namnet Sluzhba bezpeky Ukrayiny (SBU). Den här uppsatsen söker att bättre förstå hur valet att återanställa forna KGB-anställda kan ha påverkat demokratiseringen av säkerhets- och underrättelsetjänsten med hjälp av logic of appropriateness. Uppsatsen pekar på att återanställning av forna tjeckister kan ha haft en negativ påverkan på säkerhets- och underrättelsetjänstens demokratisering.

Nyckelord: *Underrättelsereform, logic of appropriateness, tjeckism, demokratisk kontroll, post-sovjet, Estland, Ukraina*

Innehållsförteckning

Inledning	4
Teori	6
<i>Logic of Appropriateness</i>	6
<i>Tjekism</i>	8
<i>Demokratisk underrättelsekultur</i>	8
<i>Tidigare forskning</i>	9
<i>Operationalisering</i>	11
<i>Teoretiskt ramverk</i>	11
Forskningsdesign	12
<i>Metod</i>	12
<i>Material</i>	13
<i>Avgränsning</i>	14
Analys och resultat	15
<i>Tjekism och demokratisk underrättelsekultur</i>	15
<i>Fallstudie; Estland</i>	18
<i>Fallstudie; Ukraina</i>	21
Avslutande diskussion	28

Inledning

Underrättelseanalys som forskningsfält har under de senaste 20-åren vuxit markant. Intresset för området har ökat samtidigt som den teoretiska mångfalden breddats. Men trots många framsteg finns det fortfarande flera hål i litteraturen. I den här uppsatsen ämnar jag därför att bidra till att täppa till ett av hålen, vår kunskap om säkerhets- och underrättelsetjänster i det forna östblocket.

Mer specifikt vill jag undersöka övergången från de sovjetiska säkerhetstjänsternas skräckvälde till demokratiska och pålitliga säkerhetstjänster. Det som blir tydligt vid en övergripande anblick är att processen har skiljt sig mellan olika stater, både i utformning och resultat. Vissa av de forna östblocksstaterna har kommit en lång väg, så som Estland som idag har en av världens mest öppna säkerhets- och underrättelsetjänster som proaktivt reformerar sig självt för att möta morgondagens utmaningar. Andra stater har fortfarande en lång väg att gå, så som Ukraina som länge har haft problem med korruption, politiskt missbruk, ineffektivitet och så gott som total avsaknad på parlamentarisk kontroll. Den övergripande frågan jag ställer mig är varför de forna östblocksstaterna skiljer sig så, och vilka lärdomar vi kan dra från deras fram- och motgångar.

Att svara på den frågan är emellertid ett arbete långt större än en B-uppsats och något som skulle kräva tid och expertis från flera akademiska fält. Jag har därför, för att bygga vidare på vår kunskap om denna underforskade fråga, valt att fokusera på en liten del av pusslet. Ett av de val som de nyligen självständiga och/eller demokratiserade östblocksstaterna behövde fatta tidigt i hänsyn till säkerhetstjänsterna var vad som skulle göras med de tidigare anställda vid säkerhetstjänsterna. Vi kan se två extremer i frågan, där vissa stater helt enkelt förbjöd tidigare säkerhetstjänstanställda från att söka en tjänst hos de nya, demokratiska säkerhetstjänsterna, medan vissa valde att låta så gott som alla tidigare underrättelseofficerare att fortsätta vid de nya säkerhetstjänsterna. Många faller in någonstans i mitten, där olika strikta vetting-processer sattes upp för att avgöra vem som lämpade sig för anställning. Det är utifrån det här vägvalet som jag har valt att formulera min frågeställning; *Hur kan återanställning av säkerhets- och underrättelsepersonal från den sovjetiska eran ha påverkat demokratiseringen av de post-sovjetiska underrättelse- och säkerhetstjänsterna?*

Frågan är tänkt att besvaras genom teorin *Logic of appropriateness*. I korta drag menar Logic of appropriateness att våra handlingar inte enbart styrs av konsekvenstänkande, utan även av de roller vi har, de regler som är associerade med vår roll, och hur vi därmed förväntas agera i en situation. För frågeställningen skulle logic of appropriateness indikera att återanställning av säkerhetstjänstpersonal som lärt sig sin roll och dess förväntningar under den sovjetiska eran möjligen skulle kunna kollidera med den roll som en säkerhetstjänst förväntas ha i en demokrati.

Frågan som uppstår då är hur vi ska veta vad den sovjetiska idén av en säkerhetstjänstansinställd innebär. Som tur är finns det mycket skrivet om just den rysk-sovjetiska säkerhetstjänsten och dess organisationskultur, som oftast kallat *tjekism*. Genom att kartlägga vad tjekism innebär, och var tjekism kolliderar med den demokratiska logic of appropriateness, har jag lagt fram följande hypotes.

Hypotes 1: Stater som tillät återanställning av säkerhets- och underrättelsetjänst personal borde visa på större problem med säkerhetstjänst som involverar sig i och påverkar den demokratiska processen av politiserade skäl.

Under arbetets gång har fler hypoteser utvecklats och preliminärt undersökts, men för att avgränsa frågeställningen har övriga hypoteser tagits bort. Valet av hypotes är grundat i dess teoretiska kopplingar och tillgång till data. Studien kommer att genomföras genom att först kartlägga vad tjekism och demokrati innebär för en säkerhetstjänst. De två kommer sedan att ställas mot varandra, i vad som kan liknas vid en komparativ studie i mikroformat, för att se var de två lämplighetslogikerna potentiellt kolliderar. Det är ur den jämförelsen som hypotesen formulerats. För att testa hypotesen kommer jag genomföra två kvalitativa fallstudier på forna sovjetrepubliker; Estland och Ukraina. Jag har valt just de två då de fångar upp del av den bredd som finns bland post-sovjetiska stater.

Teori

Val av teori:

Då frågan om varför underrättelsereform lyckas väl eller mindre väl är väldigt bred och mångfacetterad har valet av teori styrts av en såväl ontologisk som epistemologisk insikt att ingen teori rimligen kan förklara allt. Målet med frågeställningen är varken att ge ett svar på hur underrättelsereform ska se ut eller formulera en metod för att förutspå när underrättelsereform kommer lyckas eller inte lyckas. Målet är att bidra till litteraturen genom att utforska en potentiell förklaringsmodell som tillsammans med andra teorier skulle kunna ge oss en bättre förståelse för post-sovjet specifikt och underrättelsereform mer generellt.

Med målet att befäst har jag därför valt att fokusera specifikt på organisationskultur och hur organisationskultur tar sig uttryck under omvälvande reform. För att förklara organisationskulturens påverkan på de handlingar som vi kan observera har jag valt att utgå från logic of appropriateness.

Logic of Appropriateness

Logic of appropriateness är en teori som ämnar förklara sambandet mellan regler och handlingar. Med regler menas inte nedskrivna regler, utan oskrivna och kulturellt betingade regler. Teorin kan appliceras på en rad olika områden, från det privata till det offentliga. Grundkonceptet är att våra handlingar inte enbart kan förklaras genom utfallsberäkningar och andra resultatdrivna teorier, utan att vi som människor även förhåller till regler och roller som påverkar hur vi agerar. Logic of appropriateness menar därför att våra handlingar delvis bestäms utifrån tre frågor; Vad är det för situation? Vad är jag för typ av människa? Hur agerar en människa som jag i den här situationen? (March & Olsen, 2011, p. 479)

Hur roller och regler formas är en komplex fråga utan ett enhetligt svar. Vi lär oss vilken roll vi har i en viss kontext och vilka regler som gäller genom bland annat socialisering, riktlinjer, praxis och lagar. Sådana yttre påverkansfaktorer blir till slut internaliserade och styr vilka handlingar som vi anser är lämpliga för olika situationer. De flesta av oss har även flera olika roller, exempelvis en professionell roll på jobbet, en roll i familjen, en roll inom en viss social krets och så vidare (March & Olsen, 2011, pp. 479, 482-484). Då vi har flera olika roller, med sina egna regler för olika situationer, kan roller hamna i konflikt med varandra, något som för

uppsatsen kan vara intressant om exempelvis en identitet som säkerhetstjänstanställd från sovjettiden krockar med identiteten som demokratisk medborgare.

Regler och roller är inte heller statiska, utan kan komma att ändras. Processen för förändring av roll och regler kan ofta vara långsam, men det finns vissa faktorer som kan snabba på processen. Ett relevant exempel på faktorer som kan snabbt förändra regler och roller är en systemchock, så som en katastrof eller kris inom en grupp. Ett gott exempel på en sådan systemchock är Sovjetunionens fall, som i så fall skulle kunna förklara hur rollerna och reglerna associerade med säkerhetstjänsten i vissa fall reformerades i väldigt högt tempo. Det är däremot viktigt att poängtera att reform och förändring av regler och roller inte nödvändigtvis är positiva. Det är exempelvis långt från ovanligt att inkorrekta slutsatser dras från ett tidigare skeende. Det är även värt att komma ihåg att logic of appropriateness inte menar att regler och roller är rotade i moral och det därför lika gärna kan utvecklas negativa regler och roller, så som acceptans för korruption (March & Olsen, 2011, pp. 479, 485-489).

Det är viktigt att poängtera att Logic of appropriateness inte menar att lämplighetslogik utifrån roller och regler är den enda faktorn som beslutar hur vi agerar. Andra förklaringsmodeller, så som resultatbaserade motivationer, ses som lika legitima förklaringsmodeller (March & Olsen, 2011, p. 490). Det kommer därför inte ligga i den här uppsatsens ansats att Logic of appropriateness ska kunna tolkas som en ensam, kausal, variabel.

Logic of appropriateness i underrättelsesammanhang

Logic of appropriateness förklarar hur regler och roller hänger ihop med våra handlingar, men för att kunna applicera teorin behöver då förstå vilka lämplighetslogiker vi kan tänkas möta hos säkerhetstjänsterna i forna östblocket. Jag har därför valt att titta närmare på två teoretiska koncept som ämnar förklara organisationskultur inom underrättelse- och säkerhetstjänst. För att förstå den sovjetiska underrättelse- och säkerhetstjänstskulturen har jag valt att titta närmare på tjekism. För att förstå den demokratiska underrättelsekulturen har jag behövt söka något bredare, då gränsen mellan universella lagar och specifika regler gällande demokratier inte är tydlig, något jag kommer gå in på djupare längre fram i uppsatsen.

Tjekism

Tjekism är ett begrepp som används för att förklara den organisationskultur och quasi-ideologi som (ryss)sovjetisk underrättelse- och säkerhetstjänst lever efter. Namnet är hämtat från den första sovjetiska underrättelse- och säkerhetstjänsten, Tjekan, men berör alla de organisationer som tagit över Tjekans roll i samhället, så som NKVD, KGB och FSB.

Förståelse för tjekism, och underrättelsekultur generellt, är viktigt för att förstå hur och varför olika säkerhets- och underrättelsetjänster skiljer sig. En grundförutsättning för studiet av underrättelsekultur är att acceptera att vad underrättelse är och betyder skiljer sig mellan olika kulturer. De dominerande idéerna om vad underrättelse är, så som underrättelsecykeln, är inte universella lagar för hur säkerhets- och underrättelsetjänst arbetar. Som Bateman nämner är KGB, ur ett västerländskt perspektiv på vad en underrättelsetjänst är, en väldigt dålig underrättelsetjänst (Bateman, 2016, p. 24). Anledningen till att NKVD/KGB, från ett västerländskt perspektiv, är en dålig underrättelsetjänst har just med skillnader i uppfattning om vad en underrättelsetjänst ska syssla med.

Demokratisk underrättelsekultur

Vad består då tjekismens motpol den demokratiska underrättelsekulturen av? Här är rammarna inte lika tydliga som när det gäller tjekismen, då underrättelseanalys som forskningsfält till stor del utgår från ett demokratiskt perspektiv, framförallt från USA. Fokus vid USA i litteraturen gör det även svårt att direktöversätta de dominanta perspektiven på underrättelsens roll, då USA på många sätt är en unik stat jämfört med många andra demokratier, inte minst när det kommer till position i världssystemet (de Graaff & Nyce, 2016, pp. 21-27).

Som tur är har litteraturen om underrättelsetjänster bortom USA vuxit på senare tid, där frågan om underrättelsetjänsten relation till demokrati är ett vanligt tema. Vidare finns det även litteratur om underrättelsetjänstens etiska frågor som kan hjälpa oss förstå vilka normer en underrättelsetjänst förväntas rätta sig efter. En kombination av litteratur rörande demokratisk kontroll, underrättelsereform och underrättelseetik har därför används för att förstå hur den västerländska och demokratiska underrättelsekulturen ser ut.

Tidigare forskning

För frågeställningens ändamål har jag valt att dela upp den tidigare litteraturen som frågeställningen bygger på i tre delar; litteratur om underrättelsereform, litteratur om logic of appropriateness samt litteratur om underrättelsekultur, framförallt i forna östblocket och gällande de två fallstudierna. Jag menar att frågeställningen har en tydlig rot i alla tre forskningsområden, men samtidigt bidrar till alla tre områden genom att bygga vidare på den existerande litteraturen.

Underrättelsereform

Forskningsfrågans ansats är att bidra till den bredare litteraturen om underrättelsereform. Det finns tidigare litteratur om underrättelsereform, väldigt mycket som även är väldigt intressant, men det finns brister i litteraturen. En brist som jag vill hjälpa till att adressera är bristen på förklaringsmodeller. Jag har inte tagit mig tiden att kartlägga siffrorna, men från vad tidigare forskning nämnt, är min uppfattning att en stor del av litteraturen deskriptiv (de Graaff & Nyce, 2016, pp. 22-27). Då bristen på förklaringsmodeller och diversifiering av forskningen har uppmärksammats i litteraturen får frågeställningen ett relevant syfte med hänsyn till forskningsområdets utveckling.

Med det sagt finns det forskning som har börjat adressera hålet i litteraturen. Born, Johnson och Leighs antologi *Who's Watching the Spies?* angriper i tolv kapitel frågan om underrättelsetjänst och demokratisk insyn (Born, et al., 2005). Här kan vi finna flera intressanta och relevanta teorier och frågeställningar, så som Sejersteds bidrag om demokratisk kontroll över underrättelsetjänsten i Norge och många fler (Sejersted, 2005).

Frågeställningens bidrag till den bredare litteraturen om underrättelsereform är därmed att tillföra en ytterligare förklaringsmodell, logic of appropriateness. Vidare blir det empiriska exemplet, forna östblocket, ett nyttigt bidrag på grund av bristen på litteratur inom just det forna östblocket (de Graaff & Nyce, 2016, pp. 22-27).

Logic of appropriateness

Litteraturen om Logic of appropriateness är bred, och har använts i en rad olika forskningsområden. I förhållande till forskningsfrågan är det framförallt dess användning i

områden så som demokratiskt styre av relevans, utöver litteraturen som förklarar om bygger på teorin i sig.

Uppsatsen bidrag kan här ses till den tidigare litteraturen om logic of appropriateness och dess förklaringskraft i forna östblocket. Genom att koppla logic of appropriateness till underrättelsetjänst och underrättelsereform får även teorin en, om inte ny åtminstone ovanlig, kontext att prövas i.

Demokratisk underrättelsekultur

Underrättelsekultur är kanske inte helt och hållet en egen teori eller subfält inom underrättelseanalys. Vad jag menar med underrättelsekultur här är en bred tolkning där såväl litteratur om organisationskultur som tankar om vad en underrättelsetjänst är ingår. Med det sagt är litteraturen om underrättelsekultur relativt stor, och teorier och förklaringsmodeller som utgår från kulturella och immateriella faktorer går att finna i så gott som hela underrättelseanalyslitteraturen.

Bland den tidigare litteraturen om underrättelsekultur är vissa forskningsobjekt av större relevans än andra. Här kan vi exempelvis se till litteraturen om tjeckism. Den tidigare litteraturen om tjeckism är till stor del deskriptiv och fokuserar på tjeckismen och dess effekt i Ryssland. Ett bidrag till litteraturen blir då att pröva tjeckismens funktion som en operationaliserad förklaringsmodell samt bidra till förståelsen för tjeckismens roll utanför Ryssland.

Det är förstås då även viktigt att se till den tidigare litteraturen om underrättelsekultur i demokratier. Här finns det återigen gott om litteratur, där den stora utmaningen är att besluta vilka definitioner av vad en demokratisk underrättelsetjänst och anställd bör vara. Här finns det relevanta bidrag från litteraturen om demokratisk kontroll, litteratur om underrättelseteori och litteratur om underrättelseetik. Uppsatsens bidrag i förhållande till demokratisk säkerhets- och underrättelsetjänst är att bygga på den växande litteraturen som försöker förstå vad demokratisk säkerhets- och underrättelsekultur innefattar.

Slutligen är det även viktigt att se över den litteratur som redan finns över underrättelsekultur i de relevanta staterna för uppsatsen, det vill säga Estland och Ukraina. I alla fall finns det tidigare bidrag till litteraturen, främst av deskriptiv karaktär. Mängden litteratur skiljer sig, där mer har skrivits om Ukraina än Estland, både när det gäller de respektive säkerhets- och

underrättelsetjänsterna samt demokratisering. Här bidrar uppsatsen till att göra just det som de Graaff och Nyce efterlyser i sin antologi, nämligen att använda de deskriptiva studier som idag finns till att genomföra komparativa studier (de Graaff & Nyce, 2016, pp. 23-27).

Operationalisering

Operationaliseringen av teorier och begrepp kommer se ut på så vis att logic of appropriateness används som både en förklarande och hypotesdrivande teori. Med hypotesdrivande menas att det är utifrån logic of appropriateness som hypoteserna formuleras, det vill säga att tidigare säkerhets- och underrättelseanställda borde ha en internaliserad logic of appropriateness som påverkar hur de agerar i sin nya, demokratiserade, miljö. Som förklarande teori är det därför tänkt, om hypoteserna visar sig stämma, att använda logic of appropriateness som en förklaring till varför de olika staterna som undersökts skiljer sig åt.

Tjekism och Demokratiska normer kommer operationaliseras som de två lämplighetslogikerna som ställs mot varandra. Tjekism kommer därmed operationaliseras som ett uttryck för de roller och regler som genomsyrade det sovjetiska sättet att se på säkerhets- och underrättelsetjänst. Åt det andra hållet kommer teorier om demokratiska underrättelsenormer att operationaliseras som de roller och regler en demokratisk underrättelsetjänst förväntas förhålla sig till. Det är i motsägelserna mellan de här två lämplighetslogikerna som det förväntas uppstå konflikt som leder till beteende bland forna tjekister som inte anses acceptabelt ur en demokratisk förståelse för roller och regler.

Teoretiskt ramverk

Logic of appropriateness bildar tillsammans med tjekism och teorier om demokratiska underrättelser det teoretiska ramverket. Logic of appropriateness är tänkt att förklara hur handlingar hänger samman med regler och roller, medan tjekism och demokratisk underrättelsetjänst är tänkt att förklara de två dominanta lämplighetslogikerna vi kan tänkas finna i de två fallstudierna.

Forskningsdesign

Metod

Frågeställningen kommer att besvaras i två steg. Först kommer en komparativ studie göras mellan tjeckism och de demokratiska normerna gällande underrättelsetjänst. Syftet med den komparativa studien är att identifiera vad som skiljer de två åt, något som sedan använts för att formulera uppsatsens hypotes. Den komparativa studien kommer att genomföras genom att söka igenom litteraturen för att avgöra vad tjeckism och demokratisk underrättelse innebär. När definitioner av de två befästs kommer de vägas mot varandra för att identifiera skillnader som går att applicera på logic of appropriateness.

Själva huvuddelen av uppsatsen blir sedan de två fallstudierna där hypoteserna kommer att prövas. Fallstudierna kommer att vara av kvalitativ karaktär där tidigare fallstudier och rapporter kommer att granskas för att besvara frågeställningen. Fallstudierna är tänkta att besvara två frågor. Först behöver vi för frågeställningens skull veta huruvida säkerhetstjänstans ställda från den sovjetiska eran tilläts arbeta för de nya säkerhetstjänsterna. Frågan kommer kräva en del nyansering, då det i praktiken inte rör sig om en dikotom skiljelinje.

Den andra frågan som vi behöver besvara är kopplad till hypotesen, det vill säga kan vi se fall av att säkerhets- och underrättelsetjänst har använts av politiker för att stärka sin position på den politiska arenan och/eller fall av att säkerhets- och underrättelsetjänst på eget bevåg agerat för att stärka en viss politisk kandidat och/eller parti. Här kommer det återigen krävas nyansering för att avgöra om det ser i källmaterialet är exempel på att säkerhets- och underrättelsetjänst präglas av en logic of appropriateness där rollen som säkerhets- och underrättelseanställd tillåter intervenering i den politiska processen. Planen här är att göra nedslag i de två fallen för att se om vi kan se exempel på intervenering från säkerhets- och underrättelsetjänst, och på så vis se om vi kan se en skillnad mellan fallen. De exempel som kan identifieras kommer att granskas närmare för att avgöra om agerandet från säkerhets- och underrättelsetjänst är kompatibelt med tjeckism. Jag kommer inte applicera något mått eller liknande för att bestämma om hypoteserna kan anses vara korrekta, då det inte ligger i uppsatsen och frågeställningens ansats att logic of appropriateness ska vara den enda, kausala, förklaringen till säkerhets- och underrättelsetjänstans ställdas agerande. Som nämnt under

teoriavsnittet är teorin inte tänkt att kunna förutspå agerande i alla fall, utan att ge en möjlig förklaring som agerar i såväl konflikt som tandem med andra förklaringar. Resultatet av fallstudierna kommer sedan diskuteras för att förstå om det vi kan se i materialet är kompatibelt med logic of appropriateness, tjeckism eller demokratisk underrättelsekultur.

Material

Material är, som känt, ett vanligt huvudbry när det kommer till underrättelseanalys. Frågans geografiska omfång bidrar ytterligare till problemet med material. Med det sagt skulle jag mena att det material som går att finna duger för att åtminstone ge forskningsfrågan den empiriska grund som krävs för att öppna diskussionen om logic of appropriateness som en relevant teori för att förstå begränsningar och brister vid underrättelsereform. Jag kommer presentera materialet i två delar, teoretiskt material och empiriskt material.

Teoretiskt material

Logic of Appropriateness

För att förstå hur Logic of appropriateness kan appliceras på underrättelsereform behövs material som förklarar och utvecklar teorins modeller, ansatser samt styrkor och svagheter. Vidare har applicering av teorin på relevanta områden, så som logic of appropriateness i demokratiska institutioner och logic of appropriateness i forna östblocket, varit av extra relevans.

Tjeckism

För att fastställa hur tjeckism kan operationaliseras som en logic of appropriateness har litteratur om tjeckism varit av stor vikt. Här har litteratur som förklarar dess ursprung, utveckling och relevans för samtiden varit relevant. Av än större relevans är den, om än begränsade, litteratur som finns på tjeckism utanför Ryssland. Bidragen från sub-fältet om tjeckism utanför Ryssland är viktiga för att förstå begränsningarna i att applicera tjeckism utanför Ryssland, och har även påverkat valet av fall (se exempelvis Rumänien och dess säkerhetstjänsts konflikter med KGB).

Demokratisk underrättelsekultur

Likt med tjeckism har även litteratur om demokratisk underrättelsekultur varit viktigt för att operationalisera demokratisk underrättelsekultur som en logic of appropriateness. Här är litteraturen, som nämnt, något spretig då det finns en otydlig linje mellan vad som är universella

underrättelsenormer och vad som är specifikt demokratiska normer. Det har därför krävts sållande i materialet, där litteratur om demokrati och tjänstemannarollen och/eller demokrati och säkerhets- och underrättelsetjänst har varit av extra stor vikt. Även litteratur om skillnaden mellan demokrati och despotism har tagits i beaktning.

Empiriskt material

Tidigare, akademisk, litteratur

De viktigaste empiriska källorna kommer bestå av den litteratur som redan finns om säkerhets- och underrättelsetjänst i de empiriska fallen. Här varierar mängden material, där det finns relativt gott om material på Ukraina medan det inte finns jättemycket på Estland. Det akademiska materialet ger emellertid en god grund i båda fallen för att förstå säkerhets- och underrättelsetjänsternas historia, influenser från sovjetunionen och var problem har uppstått.

Rapporter

För att bygga ut det empiriska materialet kommer även rapporter att användas. Här räknas så väl rapporter från externa organisationer, från lagstiftning och beslutshavande samt från myndigheter och institutioner, inklusive säkerhets- och underrättelsetjänsterna själva, in. Genom att gräva i arkivmaterialet kan dels påståenden från den akademiska litteraturen utvecklas och granskas närmare, dels kan empiri hämtas som inte fångats upp i tidigare litteratur.

Avgränsning

Frågeställningen är avgränsad i flera led för att hålla frågeställningen genomförbar inom ramarna för uppsatsen. Teoretiskt är frågeställningen avgränsad till logic of appropriateness som förklaringsmodell. Detta för med sig att det inte går att utesluta andra variabler som påverkar studiens resultat. Tvärtom utgår frågeställning från att andra variabler som inte undersökts bör ha påverkat utfallet, något som teorin i sig menar är att förvänta (March & Olsen, 2011, p. 490). Vidare är operationalisering av logic of appropriateness som antingen tjekestisk eller demokratisk en avgränsning, där nationella skillnader mellan de empiriska fallen har plockats bort från själva hypotesformuleringen. Slutligen är empirin avgränsad till två av de stater som efter sovjetunionens fall behövde reformera sin säkerhets- och underrättelsetjänst. För att verkligen syna teorin och hypoteserna skulle de nämnda bortfallen vara intressanta

avenyer för vidare forskning, och det är möjligt att potentiella brister i uppsatsen ligger i avgränsningen av en så komplex fråga.

Analys och resultat

Tjekism och demokratisk underrättelsekultur

Som första led för att besvara frågeställningen och testa hypoteserna behöver vi få klart vad skillnaderna mellan tjekistisk och demokratisk syn på säkerhets- och underrättelsetjänstens roll och funktion är. Som nämnt är den jämförelsen som genomförs här inte tänkt att bemöta alla de skillnader som finns mellan de två. Målsättningen är att dels att befästa hypoteserna i den tidigare litteraturen, dels att förklara hur processen har sett ut när de två förhållningssätten har operationaliserats för att kunna användas för logic of appropriateness.

Tjekism

Tjekism är ett begrepp som främst används vid forskning om de sovjet-ryska säkerhets- och underrättelsetjänsterna. Som namnet antyder utgår en stor del av forskning från Tjekan, den första säkerhets- och underrättelsetjänsten i Sovjetunion, och menar att vi kan prata om en kultur både inom och omkring säkerhets- och underrättelsetjänsterna som vi kan studera (Gieseke, u.d., p. 16). Förståelse för tjekism kan exempelvis vara relevant när vi vill förstå siloviki, det politiska systemet i dagens Ryssland, med en elit bestående av forna säkerhets- och underrättelsetjänstansanställda (Bateman, 2016, p. 32). För frågeställningen och hypotesens skull är det framförallt den tjekistiska synen på säkerhetsreferent som är av intresse.

I förhållande till säkerhetsreferent kan vi se i såväl litteraturen som i sovjet-erans lagstiftning att tjekistiska säkerhets- och underrättelsetjänster inte var underordnade staten, utan underordnade partiet (Lezina, u.d., p. 7). Det kan tyckas vara en något intetsägande skillnad i enpartistater, men distinktionen bli tydlig när vi ser vilka uppgifter och ansvar som säkerhets- och underrättelsetjänsterna höll.

Genom att stå underordnat partiet föll väggarna mellan hot mot staten och hot mot den politiska dagordningen samman. Faktum är att sammanflätningen av partiet och dess politik med statens

säkerhet inte var unikt för tjeckismen, utan genomsyrade hela det sovjetiska samhället och den sovjetiska ideologin (Chernov, 1929, p. 247). Skillnaden mot andra säkerhetstjänster blir att det inte bara var tillåtet för säkerhetstjänsten att använda våld och skräck för att skydda partiets anseende, det blev en plikt och det förväntade beteendet (Bateman, 2016, p. 30). Även inom de sovjetiska säkerhetstjänsterna var det förväntat att samma ideologiska teater som påtvingades befolkningen skulle efterföljas, och det är den här kulturen eller ideologin som forskare på tjeckism menar aldrig försvann i exempelvis Ryssland (Bateman, 2016, p. 25).

Viktigt att hålla i åtanke är att tjeckism varken är en statisk eller monolitisk kultur (Gieseke, u.d., p. 26). Tjeckismen i Ryssland såg flera skiften till följd av händelser både inom och utanför säkerhets- och underrättelsetjänsten. Sovjetunionens fall, som innebar att oligarker kunde samla oerhörd makt över ekonomin och politiken, har i Rysslands fall lett till ”silovarkin”, styret av den informella alliansen mellan oligarker, säkerhets- och underrättelsetjänsten och Putins administration (Bateman, 2016, p. 43). Vi ska därför inte utgå från att den ryska utvecklingen av tjeckism speglas i Ukraina, som är fallet jag har valt där jag förväntar mig ett tjeckistiskt arv. Tvärtom är skillnader mellan rysk tjeckism och ukrainsk tjeckism att vänta, likt hur tjeckismen i Östtyskland skiljer sig från andra tjeckistiska traditioner (Gieseke, u.d., p. 35).

Demokratisk underrättelsekultur

Att prata om demokratisk säkerhets- och underrättelsetjänst är något mer komplicerat, då var linjen mellan universella regler och normer och vad som är specifikt för demokratiska samhällen är suddigare. Stor del av problematiken härstammar från fältets historiska fokus på framförallt USA och Storbritannien, något som har sina rötter i svårigheten att studera underrättelsetjänster i autoritära stater (Gill, et al., 2008, p. 1). Med det sagt har den växande litteraturen bortom USA öppnat för forskning och debatt på frågan, vilket ger insikter som krävs för att kunna förklara vad demokratisk underrättelsekultur är.

I fråga om säkerhetsreferent framgår det att i en demokrati förväntas säkerhets- och underrättelsetjänsten arbeta för staten och dess institutioner. Sherman Kents oerhörd inflytelserika bok *Strategic Intelligence for American World Policy* lyfter därför vikten av att underrättelsesfären hålls på en armlängds avstånd från beslutsfattande (Kent, 1966, pp. 195-200). Rädslan är att för nära band mellan underrättelsetjänsten och beslutsfattande skulle kunna leda till att underrättelsetjänsten politiseras och ger falsk eller missvisande underrättelser för att vinna mark på den politiska arenan. Vidare finns även rädslan att underrättelsetjänsten kan

tappa sin objektivitet när de kommer för nära politiken (Kent, 1966, pp. 195-200). Upprätthållandet av det här avståndet mellan politiken och underrättelsetjänsten är ett vanligt förekommande ämne i litteraturen om underrättelsetjänsten i en demokrati (Johnson, 2005, p. 72).

Säkerhets- och underrättelsetjänster förväntas även agera på ett sätt som är lämpligt i en demokrati. Till en början förväntas säkerhets- och underrättelsetjänster följa relevant lagstiftning. För att säkerställa att säkerhets- och underrättelsetjänsten laglydighet behövs kontrollmekanismer som gör det möjligt för beslutsfattande, lagstiftande, rättsväsendet och media att granska säkerhets- och underrättelsetjänsten förfarande (Born, 2004, pp. 3-4). Det finns även en förväntan att säkerhets- och underrättelsetjänsten klarar av sin funktion, och gör det på ett effektivt sätt. Vidare kan vi även se att säkerhets- och underrättelsetjänster försöker rätta sig efter en egen ”jus ad bellum”, anpassad efter säkerhets- och underrättelsetjänster sysslor. En säkerhets- och underrättelsetjänst förväntas bland annat, i likhet med just war-traditionen, agera proportionerligt efter hot på legitima grunder i linje med sitt mandat (Bellaby, 2022, p. 12).

Jämförelse

Som vi kan se ovan finns det tydliga kontraster mellan de två synsätten på säkerhets- och underrättelsetjänst i förhållande till säkerhetsreferent. För det tjekistiska synsättet är partiet, och därmed även partiets politik, den primära säkerhetsreferenten. Tvärt om är den demokratiska normen att säkerhets- och underrättelsetjänst aktivt ska motarbeta påverkan från politiken och istället vara en politiskt neutral funktion med flera begränsningar på sitt agerande. Som en lämplighetslogik borde då regler som gäller för rollen säkerhets- och underrättelsetjänstanställd skilja sig åt. Om en underrättelsetjänstanställd ställs inför en situation där personen ges möjlighet att agera på ett politiserat sätt som gynnar en politisk aktör är hypotesen att en forna tjekist, på grund av den tjekistiska förståelsen för säkerhets- och underrättelsetjänstens roll vis a vis politiken, är mer benägen att välja politisk vinning över demokratiska normer än de som inte är skolade i ett tjekistiskt synsätt.

Med skillnaderna mellan de två förklarade kan vi därmed gå vidare till fallstudierna där hypotesen ska prövas. Förväntan är alltså att de stater som återanställt personal som blivit skolade i det tjekistiska synsättet kommer ha det svårare att foga sig efter de demokratiska normerna än deras icke-tjekistiska motparter.

Fallstudie; Estland

Inledning och bakgrund

Estland vann sin självständighet från Sovjetunionen 1991, och fann sig likt de andra baltiska staterna i prövande säkerhetssituation. Kursen var satt mot demokratin och bort från femtio år av Sovjetiskt förtryck, men med en svag ekonomi, hög arbetslöshet och växande kriminalitet fanns det mycket som talade emot en smidig övergång till demokrati. Det visade sig däremot gå förvånansvärt snabbt för Estland att etablera sig som en demokrati, och säkerhetshot till trots utvecklade Estland inte bara en demokratisk och transparent säkerhets- och underrättelsetjänst utan även en väldigt effektiv sådan.

Estland, likt många andra forna sovjetrepubliker, hade under ockupationen haft en egen säkerhets- och underrättelsetjänst samt närvaro från den centralstyrda sovjetiska säkerhets- och underrättelsetjänsten (hädanefter refererat till som KGB, om inte specifikt NKVD, NKGB, MGB eller MVD åsyftas). Den lokala kapaciteten var däremot enbart på polisär nivå, och under KGB:s kontroll, så för ett underrättelseperspektiv är det KGB som bör ses som underrättelse- och säkerhetstjänsten som fanns på estnisk mark (KaPo, 1999). Likt i övriga Sovjetunionen lejde estniska KGB informatörer i massiv kvantitet, men när det kom till KGB-officerare var majoriteten av icke-estnisk härkomst. Med Estlands självständig kom därför KGB i Estland att likvideras, då det i Estland inte sågs som en säkerhetstjänst som varit i Estlands syfte. Istället återupprättades KaPo, den estniska säkerhets- och underrättelsetjänsten under den första perioden av självständighet under mellankrigstiden (Medijainen, 2016, p. 161) (KaPo, 1999, p. 9).

Vetting och återanställning

När det kom till vilka som skulle bemanna den ny-gamla säkerhets- och underrättelsetjänsten fann sig Estland i en svår sits. De som arbetade vid det gamla KaPo hade med största sannolikhet varit för gamla för att ta upp en position hos det nya KaPo, något som ändå hade varit en omöjlighet då KaPo-anställda och deras anhöriga avrättades eller deporterades efter andra världskriget (Medijainen, 2016, p. 160) (KaPo, 1999, p. 7). Samtidigt var majoriteten av de som arbetat vid KGB i Estland inte från Estland och skulle med största sannolikhet inte kunna jobba vid KaPo (Stan, 2009).

Det är nämligen inte helt tydligt hur lagarna ser ut gällande anställning av personer som arbetat för och/eller samarbetat med Sovjetunionens säkerhets- och underrättelsetjänster. För att avgöra hur anställning vid KaPo reglerades har lagstiftning som var aktiv år 1999 använts där det är möjligt. 1999 har använts då den första årsrapporten från KaPo publicerades 1999 vilket är den äldsta källan till lagar som reglerar anställning hos KaPo som jag funnit. I vissa fall har jag inte lyckats finna lagtext från 1999. I sådana fall har lag från så när 1999 som möjligt använts. Lagarna refereras till med sitt engelska namn, samt med länk i referenslistan till den relevanta lagstiftningen från estniska regeringens (Riigikogu) online-arkiv. Jag använder den engelska översättningen då KaPo gör det samma i sina referenser till vilka lagar som reglerar KaPo:s verksamhet (KaPo, 1999, p. 14).

Av vad jag funnit fanns det ingen lag som specifikt förbjöd forna säkerhets- och underrättelsetjänstanställda från anställning vid KaPo eller andra organisationer inom underrättelsesfären 1999, även om det i praktiken var nästintill en omöjlighet (Stan, 2009). Det beror till stor del på de lagar som reglerar anställning inom statsapparaten, lagar gällande medborgarskap samt lagar gällande hemligstämplat material. Först och främst behöver anställda vid KaPo vara estniska medborgare, då KaPo 1999 gick under *the Police Act* (KaPo, 1999, p. 14) (Riigikogu, 1998). Medborgarskap regleras av *the Citizenship Act*, som innebär att de som inte kan påvisa hemvist i Estland innan den sovjetiska ockupation och/eller bemästrar estniska blir utan medborgarskap, något som tillsammans med förbudet av dubbla medborgarskap exkluderar majoriteten av immigranter från ockupationstiden och därför även majoriteten av KGB-anställda (Riigikogu, 1995). Vidare får personer som arbetar för eller har arbetat för en utländsk säkerhets- och underrättelsetjänst inte tillgång till statshemligheter, vilket skulle kraftigt begränsa potentiella återanställdas möjligheter inom KaPo, något som regleras av paragraf 32 i *State Secrets And Classified Information Of Foreign States Act* (Riigikogu, 2007, p. §32). Då det både var och är lagkrav på att erkänna samröre med ockupationsmaktens säkerhets- och underrättelsetjänster, och genom KaPo:s uppdrag att kartlägga vilka som samarbetat med ockupationsmakternas säkerhets- och underrättelsetjänst, fanns det goda förutsättningar för KaPo att granska potentiella KaPo-officierares tidigare lojaliteter innan anställning (Riigikogu, 1995). Det fanns alltså gott om verktyg för att neka tidigare KGB-anställda anställning inom KaPo, och var något som av allt att döma ledde till att få forna KGB-anställda kunde ta en anställning hos KaPo. Jag skulle därför mena att kombinationen av att få tidigare anställda hade möjlighet att söka sig till KaPo på grund av medborgarskapslagar och att tidigare anställda vid ockupationsmaktens säkerhets- och

underrättelsetjänst nekades tillgång till hemligstämplat material är ett exempel på en hård vetting-process där så få tjeckister som möjligt släpptes igenom. Det går även att misstänka av den demografiska uppsättningen hos KaPo under 90-talet, där snittåldern 1999 låg på 30 år, att KaPo medvetet undvek den äldre demografien där risken för samröre med forna Sovjetunionen kan misstänkas vara högre (KaPo, 1999, p. 14).

Hypotesprövning

Hypotesen skulle därför förutspå att Estland inte har haft substantiella problem med att den inhemska säkerhets- och underrättelsetjänst påverkat eller på annat sätt beblandat sig i den demokratiska processen. Som alltid när det gäller underrättelseanalys är det viktigt att komma ihåg att det kan ha skett saker som vi inom akademien inte ännu känner till. Men med det sagt kan vi genom öppna källor få en relativt god överblick.

Sökningen efter kända instanser där KaPo eller annan säkerhets- eller underrättelsetjänst påverkat den demokratiska processen ger inga resultat som indikerar att säkerhets- och underrättelsetjänst har agerat utifrån ett politiskt motiv. Det finns framförallt två större händelser där KaPo har haft en roll som har påverkat den estniska politiken, men av allt att döma har KaPo agerat efter sina avpolitiserade arbetsuppgifter. Det ena fallet är från 2008 och gäller Herman Simm, dåvarande chef för försvarsministeriets säkerhetsavdelning, som visade sig vara en rysk spion. Simm ska ha blivit anställd av Sovjetunion 1985 och sedan återaktiverats 1995 efter Estlands självständighet (Medijainen, 2016, p. 162). Det finns inget i materialet som ger skäl att ifrågasätta domen. Den andra incidenten är från ifjol, 2021, då Estlands dåvarande regering avgick till följd av en korruptionsskandal, där medlemmar av regeringspartiet ska ha mottagit mutor i samband med att bygglov i Tallinn beviljats (KaPo, 2022, p. 44) (Henley, 2021). Det finns däremot inget som pekar på att anklagelserna ska ha varit politiskt motiverade. Fallet är idag inte avslutat, men misstankarna tycks vara välgrundade.

Jag skulle därför mena att det inte går att säga att Estland ska ha problem med att säkerhets- och underrättelsetjänst beblandar sig i den demokratiska processen med politiska motiv. Tvärtom har KaPo visat sig vara väldigt effektiva när det kommer till att skydda den demokratiska processen från påverkansoperationer från Ryssland (Backes & Swab, 2019). Ryssland har ända sedan självständigheten försökt mobilisera den ryskspråkiga minoriteten i landet för att destabilisera Estland, där bronsnatten är ett exempel på en lyckade operation från rysk sida (Ehala, 2009, p. 139). Men i regel har KaPo och Estland lyckades avvärja ryska

påverkansoperationer från att få märkbar effekt. Vidare har KaPo utvecklat ett högt skattat cyberförsvaret för att skydda Estlands digitaliserade demokrati (Medijainen, 2016, p. 162). Jag skulle därför mena att KaPo kan tolkas som en säkerhets- och underrättelsetjänst som tagit sitt uppdrag att skydda demokratin på högsta allvar och med stor kompetens, och att det inte finns några spår av tjeckismens lämplighetslogik hos KaPo.

Fallstudie; Ukraina

Inledning och bakgrund

Ukraina vann sin självständighet från Sovjetunionen 1991. Till skillnad från Estland hade Ukraina om möjligt än mindre att bygga en egen säkerhets- och underrättelsetjänst från. Ukraina hade vid 1991 spenderat merparten av tiden sedan Kyivriket föll under Mongolerna 1200-talet under främmande makt, och Ukraina fann sig således med ett fragmenterat och mångkulturellt land stöpt i Östeuropas imperialism. Likt Estland och de andra Sovjetrepublikerna genomled Ukraina flera nationella tragedier under Moskva så som Holodomor och deportering av Krimtatarer, tragedier där Tjekan och dess efterföljare spelade en stor roll (Levene, 2013, pp. 338-346). Tjekan/NKVD/KGB:s rot i det ukrainska samhället är alltså rotad i samma typ av förtryck som fick Estland att aldrig se Sovjetisk underrättelsetradition som en del av det estniska samhället. Likheterna till trots försvann aldrig den tjekistiska säkerhets- och underrättelsen från Ukraina, utan vid självständigheten behöll Ukraina i stort sett KGB, men under ett nytt namn, SBU.

Vetting och återanställning

Som ovan nämnt valde Ukraina att reformera istället för att avveckla det gamla KGB. Reformerna bör här läsas som ett begrepp med låg tröskel, då reformerna bestod av ett namnbyte samt en mindre splittring där gränspolis och presidentvakten blev egna organisationer. I övrigt finns det inget i litteraturen som pekar på att riskerna med att behålla de forna KGB-agenterna som ansvariga för säkerhets- och underrättelsetjänsten adresserades (Kuzio, 2016, p. 461). De går att identifiera tre försök till att tackla SBU:s tjekistiska tradition, Viktor Yushchenkos reformer mellan 2005 och 2010, reformer efter EuroMaidan 2014 samt planerade reformer som debatterats sen 2020 men nu ligger på is till följd av Rysslands pågående invasion. Stor del av Yushchenkos reformer blev emellertid ogjorda av Viktor Yanukovych, vilket innebär att det finns ett stort tidsspänn där vi kan analysera SBU som en säkerhets- och underrättelsetjänst med en stor andel forna tjekister (Kuzio, 2016, p. 465) (Polyakov, 2005, p. 85). Jag kommer därför

att utgå från att ett tjekistiskt arv i form av logic of appropriateness funnits hos SBU fram till åtminstone 2014.

Reformerna efter framförallt EuroMaidan 2014 borde till viss del ha påverkat den tjekistiska kulturen inom SBU. En stor anledning till varför vi kan misstänka ett internt paradigmskifte är att många SBU-anställda blev utbytta efter EuroMaidan, dels på grund av hårdare vetting, dels på grund av att många flydde till Ryssland (Kuzio, 2016, p. 470). Samtidigt vore det förhastat att säga att SBU blev demokratiserat av personalskiftet. Själva organisation fortsatte att vara enormt överproportionerad, och har idag uppemot 31 000 anställda samtidigt som många av de faktorer som underlättar korrupktion och politisk påverkan finns kvar (SBU, 2022) (Centre for Civil Liberties, 2021) (Fluri & Polyakov, 2021, p. 52). Vi kan därför, genom att studera och jämföra SBU före och efter 2014, få en intressant inblick i om personalbyte räcker för att transformera en säkerhetstjänst, eller om strukturerna i sig kan reproducera samma beteende som vi såg innan 2014.

Hypotesprövning

Hypotesen skulle därför säga att Ukraina borde ha haft problem med att SBU och andra säkerhets- och underrättelsetjänsten har försökt påverka den demokratiska processen utifrån politiska lojaliteter och politiska motiv. Detta gäller framförallt innan 2014, men kan även ha fortsatt efter 2014.

Två infallsvinklar har använts för att klargöra hypotesens påståenden. Först har en sökning i litteraturen gjorts för att kartlägga om SBU har påverkat den demokratiska processen genom exempelvis politiskt motiverade rättegångar, försök till att rubba eller på annat vis störa politiska aktörer och/eller civilsamhället eller liknande som kan ses som påverkan av den demokratiska processen. Här kommer direkt påverkan på demokratiska val först analyseras, följt av övriga exempel på politisk påverkan från eller genom SBU. Till sist har en sökning gjorts för att se om det finns bevis för inofficiella nätverk eller klaner inom SBU som tydligt står under en politiskt signifikant person. I båda fallen är svaret ja. I båda fallen kan vi även misstänka att problemen kvarstår än idag.

Valfusk och demokrati

Det finns skäl att misstänka valfusk i samband med valen 1999, 2002, 2004 samt under Yanukovych tid som president mellan 2010 och 2014 (Kuzio, 2007, p. 42)³ (Kuzio, 2016, p. 466) (European Parliament, 2004). SBU:s roll i valfusket är däremot inte självklar. På grund av bristen på data gällande 1999 och 2002 har jag valt att inte gå in på de två fallen i djupare detalj, och kommer inte göra en bedömning över om SBU var inblandade. Desto mer har skrivits om valfusket kopplat till valet 2004 och den Orangea revolutionen samt under Yanukovych, och jag kommer därför utgå från de två fallen.

SBU:s roll i valet 2004 och de efterföljande demonstrationerna, kallat den Orangea Revolutionen, är väldigt intressant. I korta ordalag tycks det finnas goda skäl att anta valfusk under valet 2004 i den dåvarande premiärministern Yanukovych favör, till stor del faciliterat av dåvarande president Leonid Kuchma (European Parliament, 2004) (Kuzio, 2016, p. 91)². Till följd av valfusket, som kulminerade i att Yanukovych utropades till segrare trots lågt väljarstöd i opinionsundersökning, påbörjades den Orangea revolutionen. SBU tog däremot inte tydligt Yanukovych parti under den Orangea Revolutionen, och många inom SBU ska ha informellt allierat sig med Yuschenko och demonstranterna. Exempelvis ska SBU-anställda ha informerat Yuschenko om två av de tre mordförsök som Yuschenko utsattes för under 2004 och 2005 (Kuzio, 2016, p. 102)². SBU:s ledning ska även ha ställt sig kritiska till Yanukovych, Kuchma och inrikesdepartementets vilja att använda våld mot demonstranterna och istället valt att samarbetat med demonstranterna för att undvika konflikt (Kuzio, 2016, p. 110)². Samtidigt menade SBU, åtminstone officiellt, att valresultatet var riktigt. SBU lyckades inte heller få fram ansvariga till valfusket (Kuzio, 2016, p. 111)². I förhållande till hypotesen skulle jag däremot mena att SBU, under den Orangea Revolutionen, inte agerade utifrån ett klart tjeckiskt synsätt som ”partiets” väktare.

I och med SBU:s ovilja att stödja Yanukovych under den Orangea revolutionen blev stora delar av SBU utbytta när Yanukovych tillträdde som president 2010 (Kuzio, 2016, p. 110)². Under EuroMaidan demonstrationerna 2014 hamnade SBU i en liknande sits som under den Orangea revolutionen, men tog den här gången en regimtrogen roll i sitt engagemang. SBU:s toppskikt ska ha deltagit i planering och implementering av Yanukovych hårdhänta metoder mot demonstranter, tillsammans med Berkut och inrikesministeriet (Kuzio, 2016, p. 112)². Vidare ska flera SBU-officerare ha begått landsförräderi i och med Yanukovychs flykt och allierat sig

med de ryska invasionsstyrkorna (Kuzio, 2016, p. 469). SBU-anställda ska även ha förstört stor del av det material som fanns hos SBU bland annat på SBU:s högkvarter (Kuzio, 2016, p. 469).

Samfattningsvis är SBU:s agerande under den Orangea revolutionen och EuroMaidan inte så som förväntat av hypotesen. Under framförallt den Orangea revolutionen verkar SBU ha tagit demonstranternas parti och åtminstone delvis försökt hindra Yanukovych från att säkra presidentposten. Under EuroMaidan stod SBU Yanukovych sida, men då händelserna runt EuroMaidan skedde så långt efter självständigheten, samt på grund av Yanukovych rensning av officerare som stödde demonstranterna 2004, är det svårt att argumentera för att SBU visat prov på tjeckism som en kvarlevande lämplighetslogik.

Övrig påverkan på den demokratiska processen

Samtidigt som SBU:s agerande inte verkar ha varit i tjeckistisk anda under större samhällsomvälvande skeenden finns det desto mer stöd i hur SBU agerat i övrigt. SBU har bland annat varit del av vad som med största sannolikhet var politiskt motiverade rättegångar, så som rättegångarna mot Yulia Tymoshenko och Yuriy Lutsenko (Kuzio, 2016, p. 466). Även om brotten som de båda anklagades för, korruption, mycket väl kan ha hänt råder konsensus bland forskare på Ukrainas politiska system att fall av korruption sällan går till rätten om det inte finns ett politiskt motiv. Den här typen av politisk påverkan har beskrivits som en ”utpressningspolitik”, där just utpressning och hot om rättsprocesser används för att vinna stöd i såväl Ukrainas parlament, Verkhovna Rada, som i den övriga politiken. Exempel på utpressningspolitik kan exempelvis ses i samband med valet 1999 (Kuzio, 2007, p. 38)³ (Korosteleva, 2004, p. 135). I korruptionsrättegångar har SBU en direkt roll, då det än idag ligger hos K-kontoret inom SBU att undersöka ekonomisk brottslighet. K-kontoret har anklagades för korruption och missbruk, och dess nedläggning är en av de viktigaste punkterna bland de planerade reformerna inom SBU (SBU, 2022) (Gressel, 2019, pp. 13-14). Samtidigt som det finns stora brister i hur SBU är organiserat, där SBU likt KGB har långt fler funktioner och rättigheter än det demokratiska idealet, så är det svårt att helt och hållet lägga skulden hos SBU gällande politiskt motiverade rättegångar. Det är visserligen SBU:s jobb att utföra förundersökningar, men i materialet jag har hittat finns det inga bevis på att SBU har fabricerat bevis om exempelvis korruption. Snarare verkar det vara i de politiska aktörers makt över riksåklagarens (PGO) och anti-korruptions-åklagarens (SAPO) kontor som avgör vilka korruptionsfall som leder till rättegång bestäms (Gressel, 2019, pp. 6-11). SBU kan anklagas för att låta sig bli nyttiga idioter i utpressningspolitiken, som på så vis uppfyller den tjeckistiska

rollen som partiets svärd och sköld, och K-kontorets misstänkta korruption göra det även svårt att argumentera för att SBU är naiva. Men det ska även vara sagt att problem med SBU:s inblandning i politiskt motiverade rättegångar verkar vara omöjliga att lösa utan reform som tar bort SBU:s förmåga att leda förundersökningar. Återigen krävs vidare nyansering av tjejkism för att förstå hur tjejkismen utvecklats i Ukraina.

SBU anklagas även för att ha använt sin position för att försöka tysta oppositionen och civilsamhället i stort. Exempel på hot och trakasserier riktade mot oppositionen och civilsamhället går att finna hela vägen fram till EuroMaidan, där framförallt Yanukovych tid vid makten tycks ha varit som allra värst när det gäller missbruket av SBU av politiska skäl. Det rör sig bland annat om övervakning och avlyssning av oppositionspolitiker, journalister och aktivister, förhör med personer som ställt upp på intervjuer i utländsk media, falska sms och mail som skickades till oppositionspolitiker om inställda omröstningar samt falska intervjuer med oppositionspolitiker (Kuzio, 2016, pp. 466-467). Ett av de mer uppmärksammade fallen är mordet på journalisten Heorhiy Gongadze, som med största sannolikhet var beställt av president Kuchma (Kuzio, 2007, p. 42). Intressant i kassettfallet är att Kuchmas inblandning avslöjdas av dåvarande chefen för presidentvakten, Mykola Melnychenko. Vi kan alltså, likt under den Orangea revolutionen, se att säkerhets- och underrättelsesfären i Ukraina inte har en monolitisk lämplighetslogik.

Efter EuroMaidan tycks fallen av politisk påverkan från SBU ha sjunkit. Med det sagt finns det fortfarande uppmärksammade fall. Ukrainas nuvarande president Volodymyr Zelensky har fått skarp kritik för den, fram till Rysslands invasion, stundande rättegången mot hans föregångare Porosjenko. Många experter menar att det inte står helt klart om rättsprocessen har gått rätt till, och flera menar att anklagelserna riktade mot Porosjenko är, åtminstone delvis, politiskt färgade (Harding, 2022).

Sammanfattningsvis är SBU:s agerande utanför den Orangea revolutionen mer i linje med vad hypotesen skulle förutspå. SBU tycks ha systematiskt använts för att stärka presidentens makt och kontroll över politiken. Jag skulle därför mena att vi sammantaget kan mena att hypotesen finner visst stöd i SBU:s agerande. Samtidigt tycks det finnas anledning till viss nyansering för att förstå hur tjejkismen har utvecklats i Ukraina sen sovjetunionens fall.

SBU:s struktur

Med den andra infallsvinkeln finner vi kanske delvis svaret på varför SBU något paradoxalt både har skyddat demokratin och samtidigt inskränkt på demokratin. Här kan vi se en intressant aspekt av SBU:s inblandning i den demokratiska processen där det går att se en skillnad från KGB i hur den tjekistiska traditionen av att se ”partiet” som primärt säkerhetsobjekt delvis har omtolkats till vad som, valfusk till trots, är en pluralistisk politik där presidentposten skiftat händer flera gånger (Korosteleva, 2004, p. 135) (Way, 2004, p. 147). I regel har den politiska påverkan från SBU varit i den sittande presidentens favör, vilket indikerar att en dynamisk process finns bakom kulisserna som gör det möjligt för politiska rivaler att ”turas om” med att missbruka SBU (Kuzio, 2016, p. 466). Just den här dynamiken, där autokratiskt styre kombinerats med demokratiska val, har beskrivits i litteraturen om Ukrainas politiska system som Competitive Authoritarianism och Demagogical Democracy (Korosteleva, 2004, p. 126) (Way, 2004, p. 147).

Del av förklaringen ligger i den nästintill totala avsaknaden av parlamentarisk insyn och kontroll som fanns innan EuroMaidan, samt möjligheten för presidenten att tillsätta chefspositionerna inom SBU (Petrov, 2007, p. 84). Enligt lagen har Verkhovna Rada, det ukrainska parlamentet, viss kontroll över SBU och andra säkerhets- och underrättelsetjänster. Exempelvis ska presidenten egentligen nominera kandidater till chefsposter inom SBU, som Radan sedan ska godkänna. Problemet är att presidenten samtidigt har rätt att avskeda, delegera och tillsätta samma chefsposter som yttersta granskare och ansvarig över SBU (Petrov, 2007, p. 84) (Polyakov, 2005, p. 40). Problemet blir att presidenten därmed i praktiken kan kontrollera SBU utan Radans inblandning, då olika lagar står i konflikt med varandra. Genom presidentens totala kontroll över SBU kan därför en nyligen tillträdd president göra rockad med positioneringen av anställda inom SBU för att få en gynnsam position vis a vis SBU. De nytillsatta cheferna inom SBU kan sedan kontrollera sina underordnade genom vad som i Ryssland och Ukraina brukar kallas ”sistemas”, inofficiella lojaliteter och klaner mellan politiker, ämbetsmän och oligarker. Litteraturen om sistemas fokuserar främst på Ryssland, men av allt att döma finns samma system i Ukraina och tycks vara något som flera ukrainska presidenter har behövt förhålla sig till (Ledeneva, 2013, p. 61) (Minakov, 2019, pp. 218-220) (Gressel, 2019, p. 6). Yanukovych tid som president är kanske den mest extrema när det kommer till användandet av ”sistemas” för att kontrollera statsapparaten. Yanukovych-familjen styrde över ett sistema kallat ”familjen” eller ”Donbass-klanen” som fick enorm makt under Yanukovych. Så gott som hela toppskiktet inom SBU byttes ut mot antingen medlemmar av

”familjen” eller inhyrda ryssar från FSB (Kuzio, 2016, p. 469). Men vad som är av extra stort intresse är att många av de medlemmar av ”familjen” som befordrades under Yanukovych redan var en del av SBU, vilket även har varit fallet för många andra sistemas och klaner, så som ”Kyiv-klanen” och ”Dnipropetrovsk-klanen” (Kuzio, 2007, p. 31) (Minakov, 2019, pp. 234-237). Medlemmar av olika sistemas finns alltså inbäddade i SBU och tycks kunna ”aktiveras” när en president bunden till ett visst sistema tar makten (Kuzio, 2016, p. 469).

Precis som med specifika fall av försök att påverka den politiska processen från SBU:s håll har sistemas inte försvunnit i och med EuroMaidan. Även dagens president, Zelensky, ses som en del av ett sistema kopplat till oligarken Igor Kolomoisky (Gressel, 2019, p. 14. 24). Det bör alltså inte ses som att SBU:s problem med en politiserad säkerhets- och underrättelsetjänst tillhör det förflutna.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis skulle jag mena att det står rätt klart att SBU har använt sin position för att påverka den demokratiska processen. Det finns fall av inblandning i valfusk, försök att tysta opposition och hot mot civilsamhället. På många sätt verkar SBU ha burit med sig KGB:s roll som partiets ”svärd och sköld”. Intressant nog har trenden fortsatt trots att 30 år har gått sedan självständigheten och många av de som följde med till SBU från KGB har lämnat branschen. Det är emellertid inget som logic of appropriateness skulle säga är oväntat, då lämplighetslogiker reproduceras genom institutionalisering av normer. Fallet Ukraina visar i så fall prov på att negativa organisationskulturer, så som tjekism, är svårt att reformera bort, och reproduceras under för lämplighetslogiken gynnsamma förhållanden. Vidare har SBU även sett flera större personalskiften till följd av framförallt Yanukovych tid som president. Genom att anställa personer som tränats upp i Ryssland och tillåta infiltration från FSB finns det skäl att misstänka att tjekismen blev ”återintroducerad” i SBU. Samtidigt finns det ingen brist på fall av missbruk av SBU för politiska skäl både innan och efter Yanukovych tid, så stöd finns för att tjekismen trots allt är en bestående del av SBU.

Som svar till hypotesen skulle jag säga att fallstudien nog visar prov på det som söktes, SBU har arbetat på ett sätt där politiska aktörer har skyddats av politiserade skäl. Samtidigt verkar Ukrainas styrelseskick som utvecklats till följd av Sovjetunionens fall lett till att tjekismen inom säkerhets- och underrättelsetjänsterna ter sig annorlunda än i Ryssland. SBU och dess anställda verkar vara, precis som hypotesen förutspådde, mottagliga för att delta i politiserade ärenden i

en politisk aktörstjänst. Samtidigt har SBU under den Orangea revolutionen visat sig respektera sin ”Competitive Authoritarianism” och vara villiga att gå emot den styrande makten för att säkerställa att den pluralistiska auktoritärismen överlever.

Avslutande diskussion

Av resultat

Estland och Ukraina står nästan så långt ifrån varandra som möjligt när det gäller hur säkerhets- och underrättelsetjänsten byggdes upp efter självständigheten. Estland drog en hård linje, där forna KGB-anställda nekades anställning genom en kombination av olika lagar så som medborgarskapslagar och lagar om statshemligheter. Ukraina gjorde det motsatta och valde att i princip behålla det gamla KGB under ett nytt namn. Det har varit uppsatsens misstanke att den här skillnaden rimligtvis borde ha påverkat hur de nya säkerhets- och underrättelsetjänsterna, något som jag anser att fallstudierna ger stöd åt.

När vi jämför hur de nya säkerhets- och underrättelsetjänsternas agerat sedan självständigheten är det tydligt att mycket skiljer de två fallen åt. Hypotesen har varit att de stater som återanställer forna KGB-anställda borde ha problem med att den nya säkerhets- och underrättelsetjänsten påverkas av KGB:s tjekistiska tradition, specifikt i förhållande till demokratin. Av vad jag har lyckats finna finns det inget som indikerar att Estlands KaPo har agerat på ett tjekistiskt sätt, utan tvärtom har KaPo lyckats väl med att bygga upp en effektiv och öppen säkerhets- och underrättelsetjänst. Ukraina har däremot haft stora problem med att SBU används som ett vapen för politiska aktörer, något som blir extra tydligt när vi ställer Ukraina mot Estland. Överlag skulle jag därför säga att fallstudierna ger stöd åt hypotesen. Jag skulle däremot mena att uppsatsens kanske viktigaste bidrag är frågorna som lyfts av SBU:s stundvis tvetydiga agerande.

Frågor som lyfts och vidare forskning

För det som Ukrainas fallstudie visar är att förståelsen för tjekism, framförallt som tjekism har tolkats i den här uppsatsen, inte riktigt har redskapen som krävs för att förklara hur tjekistiska traditioner förändras. Att tjekism inte är en statisk organisationskultur har adresserats i forskningen förr, men då främst på en rysk kontext. Att studera tjekism utanför Ryssland skulle därför kunna ge forskningsfältet möjligheten att genomföra komparativa studier, som

potentiellt skulle kunna ge oss en ökad förståelse för hur tjejkismen formas efter sin omgivning. Jag fann exempelvis Korostelevas och Ways teoretiserande om Ukraina som en competitive authoritarianism intressant i förhållande till tjejkismen. Hur skulle den tjejkistiska synen på partiet som säkerhetsreferent te sig under en competitive authoritaianism? Är det en sådan anpassning vi har sett i Ukraina med klaner och sistemas som tävlat om makten inom SBU? Vidare forskning på tjejkismen och dess förmåga till förändring skulle vara oerhört intressant för att bättre förstå säkerhets- och underrättelsereform i det forna östblocket.

Uppsatsen hade även som mål att bredda underrättelseanalysens geografiska omfång utifrån antagandet att underrättelseanalysen vore behjälpt av fler empiriska perspektiv. Jag anser att uppsatsen visar prov på vikten av att studera underrättelsetjänster som sällan studeras då många insikter kan ha gått oss obemärkt förbi när forskningen koncentrerats vid en handfull empiriska exempel som USA och Ryssland. Det är min uppfattning att vidare forskning på tjejkismens utveckling i det forna östblocket inte enbart skulle ge oss bättre förståelse av KGB:s arv utanför Ryssland, utan även bidra till vår förståelse för hur dagens FSB, sistemas och siloviki fungerar inom Ryssland. En bättre förståelse för vad som skiljer olika underrättelsetjänster åt skulle även kunna bidra till teoribildningen inom underrättelseanalys då vi tydligare kan se vad som är universella lagar och vad som är fallspecifikt. Slutligen skulle det även vara intressant att studera andra typer av lämplighetslogik på andra empiriska fall för att vidare pröva logic of appropriateness som förklarande teori. Att det behövs vidare forskning på ämnet står därmed, åtminstone för mig, relativt klart.

Litteraturförteckning

- Backes, O. & Swab, A., 2019. *Cognitive Warfare: The Russian Threat to Election Integrity in the Baltic States*, Cambridge, MA: Belfer Centre for Science and International Affairs.
- Bateman, A., 2016. The KGB and Its Enduring Legacy. *Journal of Slavic Military Studies*, 29(1), pp. 23-47.
- Bellaby, R., 2022. Intelligence and the Just War Tradition: the Need For a Flexible Ethical Framework. i: S. Miller, M. Regan & P. F. Walsh, red. *National Security Intelligence and Ethics*. Abingdon, UK & New York, NY: Routledge, pp. 7-20.

Born, H., 2004. Towards Effective Democratic Oversight of Intelligence Services: Lessons Learned from Comparing National Practices. *Connections: The Quarterly Journal*, 3(4), pp. 1-12.

Born, H., Johnson, L. K. & Leigh, I., 2005. *Who's Watching the Spies? Establishing Intelligence Service Accountability*. Washington, D.C.: Potomac Books, Inc..

Centre for Civil Liberties, 2021. *Centre for Civil Liberties*. [Online]

Available at: <https://ccl.org.ua/en/claims/appeal-regarding-the-draft-law-%E2%84%963196-d-on-the-security-service-of-ukraine/>

[Använd 28 Maj 2022].

Chernov, V., 1929. The Soviet Government and the Communist Party. *Foreign Affairs*, 7(2), pp. 242-254.

de Graaff, B. & Nyce, J. M., 2016. Introduction. i: B. de Graaff & J. M. Nyce, red. *The Handbook of European Intelligence Cultures*. Lanham, Maryland & London, UK: Rowman & Littlefield, pp. 21-40.

Ehala, M., 2009. The Bronze Soldier: Identity Threat and Maintenance in Estonia. *Journal of Baltic Studies*, 40(1), pp. 139-158.

European Parliament, 2004. *P6_TA(2004)0046*. [Online]

Available at: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2004-0046_EN.html?redirect

[Använd 28 Maj 2022].

Fluri, P. & Polyakov, L., 2021. Intelligence and Security Service Reform and Oversight in Ukraine: An Interim Report. *Connections: The Quarterly Journal*, 20(1), pp. 51-59.

Gieseke, J., u.d. The post-stalinist mode of Chekism: communist secret police forces and regime change after mass terror. *Securitas imperii*.

Gill, P., Marrin, S. & Phythian, M., 2008. Introduction. i: P. Gill, S. Marrin & M. Phythian, red. *Intelligence Theory: Key Questions and Debates*. London, UK: Routledge, pp. 1-3.

Gressel, G., 2019. *Guarding the Guardians: Ukraine's Security and Judicial Reforms Under Zelensky*, u.o.: European Council on Foreign Relations.

Harding, L., 2022. *Former Ukraine president returns to Kyiv to face treason charges*.

[Online]

Available at: <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/17/petro-poroshenko-former-ukraine-president-kyiv-treason-case>

[Använd 29 Maj 2022].

- Henley, J., 2021. *Estonian government collapses over corruption investigation*. [Online] Available at: <https://www.theguardian.com/world/2021/jan/13/estonian-government-collapses-over-corruption-investigation> [Använd 26 Maj 2022].
- Johnson, L. K., 2005. *Governing in the Absence of Angels: On the Practice of Intelligence Accountability in the United States*. i: H. Born, L. K. Johnson & I. Leigh, red. *Who's Watching the Spies? Establishing Intelligence Service Accountability*. Washington, D.C.: Potomac Books, Inc., pp. 57-78.
- KaPo, 1999. *Annual Review 1998*, u.o.: Kaitsepolitseiamet.
- KaPo, 2022. *Annual Review 2021-22*, u.o.: Kaitsepolitseiamet.
- Kent, S., 1966. *Strategic Intelligence for American World Policy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Korosteleva, E. A., 2004. The Quality of Democracy in Belarus and Ukraine. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 20(1), pp. 122-142.
- Kuzio, T., 2007. Oligarchs, Tapes and Orangs: "Kuchmagate" to the Orange Revolution. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 23(1), pp. 30-56.
- Kuzio, T., 2016. The Orange and Euromaidan Revolutions: Theoretical and Comparative Perspectives. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 1(2), pp. 91-115.
- Kuzio, T., 2016. Ukraine: KGB to Security Service of Ukraine (SBU). i: B. De Graaff & J. M. Nyce, red. *The Handbook of European Intelligence Cultures*. Lanham, Maryland & London, UK: Rowman & Littlefield, pp. 461-476.
- Ledeneva, A., 2013. Sistema, Power Networks and Informal Governance in Putin's Russia. *The World Financial Review*, Januari - Februari, pp. 61-64.
- Levene, M., 2013. *Anti-System One: The Emerging Stalin State*. i: M. Levene, red. *Devastation: Volume I: The European Rimlands 1912-1938*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 300-365.
- Lezina, E., u.d. Dismantling the State Security Apparatus: Transformations of the Soviet State Security Bodies in Post-Soviet Russia. *Memory of Nations: Democratic Transition Guide - the Russian Experience*, pp. 7-14.
- March, J. G. & Olsen, J. P., 2011. The Logic of Appropriateness. i: R. E. Goodin, red. *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 478-500.
- Medijainen, E., 2016. Estonia: Intelligence and Security in the Twentieth Century. i: B. De Graaff & J. M. Nyce, red. *Handbook of European Intelligence Cultures*. Lanham, Maryland & London, UK: Rowman & Littlefield, pp. 153-165.

Minakov, M., 2019. Republic of Clans: The Evolution of the Ukrainian Political System. i: B. Magyar, red. *Stubborn Structures: Reconceptualizing Postcommunist Regimes*. u.o.:Central European University Press, pp. 217-246.

Petrov, O., 2007. *Political and Budgetary Oversight of the Ukrainian Intelligence Community: Processes, Problems and Prospects for Reform*, Monterey, CA: Naval Postgraduate School.

Polyakov, L., 2005. *An Analytical Overview of Democratic Oversight and Governance of the Defence and Security Sector in Ukraine*, Genève, Schweiz: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces.

Riigikogu, 1995. *Riigi Teataja*. [Online]

Available at: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512022015001/consolide>

[Använd 26 Maj 2022].

Riigikogu, 1995. *Riigi Teataja*. [Online]

Available at: <https://www.riigiteataja.ee/akt/184536>

[Använd 26 Maj 2022].

Riigikogu, 1998. *Police Human Rights Resources*. [Online]

Available at: <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/08/Police-Service-Act-1998.pdf?x19059>

[Använd 26 Maj 2022].

Riigikogu, 2007. *Riigi teataja*. [Online]

Available at: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/515112013009/consolide>

[Använd 26 Maj 2022].

SBU, 2022. *Security Service of Ukraine*. [Online]

Available at: <https://ssu.gov.ua/en/reforma-ssu>

[Använd 28 Maj 2022].

Sejersted, F., 2005. Intelligence and Accountability in a State without Enemies: The Case of Norway. i: H. Born, L. K. Johnson & I. Leigh, red. *Who's Watching the Spies? Establishing Intelligence Service Accountability*. Washington, D.C.: Potomac Books, Inc., pp. 119-144.

Stan, L., 2009. The Former Soviet Union. i: L. Stan, red. *Transitional Justice in Eastern Europe and the former Soviet Union: Reckoning with the communist past*. Oxon, UK & New York, US: Routledge, pp. 222-246.

Way, L. A., 2004. The Sources and Dynamics of Competitive Authoritarianism in Ukraine. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 20(1), pp. 143-161.